Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

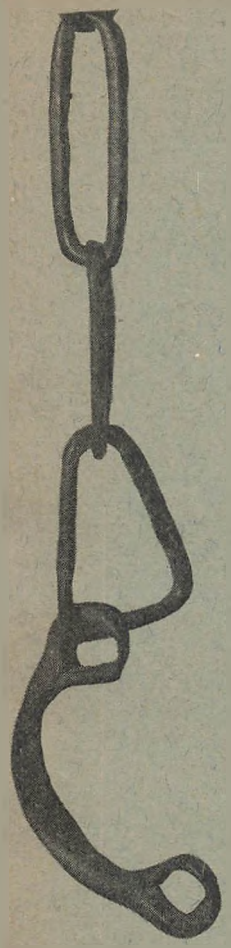

DOM KIRKEN I SLESVIG.

Af Poul Kürstein

DOMKIRKEN I SLESVIG

Mænd og minder i Sankt Peders Katedral

Domkirken i Slesvig

Fortalt for dem, som giver sig tid til at se
og har lyst til at læse

Af
POUL KÜRSTEIN

FLENSBORG
DANSK BOGHANDEL FLENSBORG
1962

H. F. Petersen

Guds ords tjener i Satrup
ridder af Danebrog
kender af kirkens historie
i Sønderjylland
min synderlig gode ven
tilegnes dette skrift
i hans alders
fem og tresindstyvende år

FORORD

Hvis man vil vide noget om kunsten og kunstens historie i Slesvig domkirke, går man ikke forgæves til den lille, nyttige og nydelige bog »Slesvig domkirke. En vejledning af Fritz Fuglsang. 3. udgave. 1958«. Dr. Fuglsang var en meget lærd mand, og han kunne fremstille sin viden jævnt og ligefremt og let forståeligt. Denne lille bog vil ikke kappes med hans i kunsthistorisk viden, men give lidt af det, som han ikke har gjort så meget ved. Den vil prøve på at fortælle lidt om mennesker og hændelser i Slesvig domkirke.

Ved sin ælde og ved sin rang som stiftskirke var den de andre domkirkers jævnbyrdige i den danske kirkeprovins. Som Sønderjyllands hovedkirke fik den ved skæbnens tilskikkelse en stilling i rigets historie frem for de øvrige domkirker på linje med Sankt Lucius katedralen i Roskilde og St. Laurentius katedralen i Lund.

Hele domkirkens historie kan ikke være i dette lille skrift. Meget omtales ikke. Men den, som skrev det, håber dog, at læseren vil opleve at høre velsignelsen, se kronen stråle, grue for bandstrålen, knuges under interdiktet, frydes ved de fromme fædre og glædes ved de gæve og nidkære bisper. For en gammel domkirke som Slesvigs er ikke bare tykke mure, skøn kunst og sære ting. For den, som kan lytte, taler kirken om vore forfædres fester, om deres vånde og ve. Kirken er fuld af liv. Og den er en del af vor historie.

KIG I KIRKENS KROGE

INDTRYKKET af det navnkundige alter i Slesvig domkirke er så overvældende, at mange overser, at der er så mange minder af Danmarks historie her i kirkens rum, at det nok var værd at gæste, selv om Brüggemanns alter blev ført tilbage til sit gamle hjem i Bordesholm. Lad os kigge lidt rundt i kirken og se på et par af de ting, som ellers overses.

Det gør for eksempel *Godske Ahlefeldts* gravsten. Den står lænet op ad en mellemmur, som danner skel mellem det søndre sideskib og et af kapellerne, vel sikret med kramper af jern. Det er ikke stenens oprindelige sted. Den har ligget i gulvet på bispens grav i højkoret mellem de andre gæve bisper. Men da biskop Godske døde, var kirken ikke længere katolsk. Modsat alle andre danske bisper på kirkebruddets tid døde han i sit embede, og fuldt gennemført blev reformationen i Slesvig stift først i 1542, året efter Godskes død og seks år efter reformationen i de øvrige danske stifter.

Ganske vist skyldtes denne tøven *også* vigtige politiske årsager, men hensynet til Godskes person har vejet tungt. Han var nemlig i alle måder en hæderlig og værdig mand, en støtte for sin kirke og en pryd for sin æt, som har avlet så mange storsindede mænd. I 1526 stod han i et spændt forhold til kongen, men vidnede dog for rigskammerretten i Speyer, at det slesvigske bispedømme altid havde været en del af Danmark og i århundreder ligget under ærkebispen i Lund. Dette måtte han sige for sanden, selv om han som tysker måtte beklage, at hans stift var uden mindste forbindelse med det tyske rige. Han var fuld af omsorg for sit stift og lod således en liturgi og et breviarium for Slesvig bispedømme trykke i Paris 1512. (Allerede før hans tid, i 1486, havde Slesvig bispedømme kaldt *Stephan Arndes* til

sig for at trykke *Missale Slesvicense,* som ikke blot er et af de første, men tillige et af de prudeste trykværker, som er blevet til i Danmark). Hans sidste år blev bitre. Idelig blev han sat til side, og en hver virkelig indflydelse på kirkestyret blev taget fra ham. Men han prydede til det sidste sit embede i kirken som en mand, der var bundet af hensynet til »sin ed, sin ære og sin sjæls salighed«, som han selv skriver i et brev til kongen i 1533.

En anden af de stolte Ahlefeldter har også sit minde i kirken, men det er usynligt. Under højkorets hvælvinger hang til 1666 et ældgammelt, mørnet flag. Da hvælvingen skulle sættes i stand, blev det taget ned, men smuldrede da hen af ælde og er fuldstændigt forsvundet. Det var det ældgamle, himmelfaldne *Danebrog.* Det var kommet her til kirken fra kirken i Wöhrden. Hertug Adolf lod det bringe her til den nærmeste danske domkirke, efter at Dithmarsken endelig var tvunget til lydighed i 1559. I Wöhrden havde det hængt siden det første Ditmarsker-tog i 1500. På valen ved Hemmingstedt fandt ditmarskerne blandt ligene af fanevagtens væbnere en ridder indsvøbt i den rødhvide dug og dræbt af talrige sår. Det var *Hans Ahlefeldt,* som førte rigets banner for kong *Hans,* og som tro mod sin fanebærered havde »værnet fanen som en dannemand værger sin ægtehustru«.

Godskes efterfølger på bispestolen var *Tileman v. Hussen.* Hans minde findes også i kirken, men på den nørre mellemvæg. Det er et epitafium i form af en træplade med latinsk indskrift. Godske står på sin sandstensplade i fuldt bispeskrud med hyrdestav i hænde og med en lille hund ved fode. (Hvis hunden er et billede på troskab, er det, som det skal være!). Hans billede er i størrelse som ham selv i levende live. Tilemans mindeplade er af meget beskeden størrelse, ikke stort større end et pænt sofastykke, og billedet af ham knælende foran den Korsfæstede viser ham i den lærdes sorte kjole og uden noget værdighedstegn, bortset fra, at han har føjet bispedømmets Peters-nøgler til sit eget våben. Men billedet er lille, ikke stort større end en hånd.

På sin store gravsten står biskop Godske i fuldt biskoppeligt skrud

Så meget mere veltalende er den latinske indskrift, som fylder fem sjettedele af tavlen og roser den hedengangnes lærdom, men lærdom *er* en pryd for en bisp. Alt i alt er begge kirkemænd, den katolske biskop og den lutherske superintendent, værdigt mindet ved deres eftermælers form og plads i kirken. Men der er et andet bispe-epitafium, som er en ren skandale.

Heldigvis er skandalen gemt. Dog bør den ikke være glemt, men af og til drages frem til eftertanke. Man kan også komme til at se det skammelige stykke. Det hænder af og til, når en flok rejsende har været i kirken, at nogles nysgerrighed rækker ud over højalterets forside og ind bag dets vældige trævæg. Og så kommer de og spørger: »Er det et alter?«. Nej, det er det sandelig ikke, selv om det står på det gamle højalters plads. Og dog er det et alter, ikke for Gud Allermægtigste, men for menneskelig have- og æressyge. Det er brammende mindesmærke for fyrstbiskop *Frederik*.

Godske Ahlefeldt havde på hæderlig og retskaffen vis nydt indtægten af bispens store jordegods. Tileman derimod var blevet sat på fast løn, som kun var en brøkdel af Godskes indkomst. Nu skete der det mærkelige, at den af adel dominerede landdag krævede, at bispedømmets indtægter blev bragt på den gamle fod igen. Kongen gav efter, mærkværdigvis, men kun fem år fik Tileman rådighed over bispens gods. Så blev Christian den Tredjes yngre broder *Frederik* af kapitlet »valgt« til koadjutor, d. v. s. medhjælper for bispen og med ret til at blive hans efterfølger. Det var han aldeles uskikket til, ikke blot fordi ham fattedes fem år i den kanoniske alders fem og tyve, men han havde ikke en eneste gnist af teologisk viden og uddannelse. Desuden var han ved siden af katolsk domherre i Køln og halvkatolsk biskop i Hildesheim. Den eneste hjælp, han kunne yde Tileman, var at lette ham for byrden af bispestolens mammon. Frederik fik bispegodset at nyde mod at svare Tileman hans 900 mark om året, og efter dennes død tilfaldt også de og hele bispens embede den uværdige. Nogle

Tilemans beskedne mindeplade

år efter kunne hertug *Adolf* endog tillade sig at fængsle hele kapitlet og tvinge det efter sin vilje, første gang havde kannikerne selv været ude om det ved deres utidige dovenskab og nærighed, men da de anden gang blev fængslet, var det for at tvinges til at vælge hertugens eetårige søn til kannik og dernæst til koadjutor. De måtte endda hver for sig i en celle underskrive et papir på, »at de havde handlet uden tvang og copulariter (i fællesskab) forsamlet«. Endnu Christian den Fjerdes broder *Ulrik* var verdslig biskop af Slesvig uden andre pligter end at æde bispens brød. Det eneste gode ved disse uværdige bisper var, at de anerkendte Kongen af Danmarks og Danmarks Riges højhed over Slesvig stift, lige som Godske Ahlefeldt havde vidnet om, at Slesvig hørte til den danske kirkeprovins.

Den mellemvæg, som Godskes gravsten står op ad, var der ikke i hans tid. Da var der åbent ind til kapellet. De nuværende ydermure på kirken kom først til fra 1450 til 1500. De blev bygget *uden om* de mægtige stræbepiller, som oprindelig stående uden for de *første* ydermure bar det vældige tryk af hvælvingerne. Da man manglede plads, byggede man de nye mure og rev de gamle ned. Derved blev kirken på en måde femskibet, idet der på hver side af kirken opstod en række kapeller, otte på hver side parvis mellem de tre piller. I kirkens sydvestre hjørne kan man se, hvordan kapellerne har set ud, for der er to uforstyrrede elegante, gotiske bueslag hvilende på en søjle. Det, man havde brug for plads til, var altre. I højkoret stod højalteret næppe synligt for lægfolket. I korsskæringen stod som den dag i dag sognealteret, hvor lægfolket kunne overvære messen. Men derud over var der talrige altre, som havde hver sin præst til sin særlige tjeneste og hver sin formue i hele eller halve bøndergårde eller patronat over en kirke. Der var altre viet til flere af de hellige apostle. Ved eet alter æredes særligt Sanct *Martinus,* den hellige Morten, den kristne kriger, som sønderskar sin kappe med sit skarpe sværd for at give halvdelen til en nøgen. Troens stridsmand og vældige helt ærkeenglen Sanct *Michael,* den hellige Mikkel, havde

også *sit* alter, og ved et andet æredes Sanct *Georgius,* den kristne ridder St. Jørgen, Knud Lavards værnehelgen. *Hellig Hertug Knud* havde også sit alter i sin hjembys kirke. Altre for St. *Laurentius,* den hellige Lars, og for de hellige jomfruer *Margareta* og *Katharina,* Hellig Grete og Karen, og andre blodvidner var med til at styrke troens fasthed. At en og anden af de talrige helgener i levende live måske ikke havde været så hellig endda, og at flere vist nok aldrig havde levet, var i grunden ikke væsentligt. Det vidste man ikke den gang. Det man vidste var, at kristelig næstekærlighed trosstyrke og tålmod i trængsler var kristelige dyder, og at altså de nævnte hellige mænd og kvinder var gode forbilleder for kristenmennesker, og derved havde helgenerne *deres* ret til at være til.

Men lige som den ære-værdige Godske havde et embede, som trængte til ændring, således var helgenerne, uden egen skyld, kommet i et skævt forhold. Hist og her blev deres billeder i kirken, nu og da med en luthersk præstemands påmindelse: »sancti sunt venerandi non adorandi, helgener bør æres og ej tilbedes«. Hvor længe helgenbillederne blev i domkirken, vides ikke så nøje. Måske er de sidste gået til ved den store, nidkære og nådesløse oprydning i 1847. Men tjenesten ved deres altre hørte op med kirkebruddet, og det var, kristeligt set, måske meget godt. Men lige som der var et frygtelig fald i bispestolens værdighed fra Godske Ahlefeldt til fyrstbiskop Frederik, således var det rystende, hvad der skete i kapellerne. Helgenerne blev kostet ud, og i stedet for billeder af den kristne næstekærlighed, kristelig anger — *Maria Magdalene* havde et alter — blodvidner og kristelige riddere blev kirken nu fyldt med billeder af såre verdslige folk, og i kapellerne blev lagt lig af adelige bondeplagere, velvise jurister og embedsmænd og hovne præster. Et eller andet sted i kirken ligger f. eks. doktor i theologien førstepræst *Sledanus,* som i samfulde to og fyrretyve år misbrugte landets fornemste prækestol til utrolige angreb på uvenner.

Man kan ikke have noget imod, at kong *Frederik* den

Første ligger her. Han var dog Herrens salvede. Men der er en mærkelig modsætning i, at biskop Godske, den sidste danske katolske biskop, er gravlagt i samme kirke, som »den kirkerøverske konge«. Kongen ligger i nørre sidekor, eller rettere, det gør han ikke. Det kongelige lig ligger i en hvælving under koret, og der ligger også hans anden kone, dronning *Sophie*. *Hun* har intet gravminde, mens kongens står i sidekoret og er et meget fint stykke renæssancekunst af Cornelis Floris i marmor, alabast og guld. Det andet sidekor, det søndre, er indrettet som gravminde for general *Arenstorf*. Ham kan der siges meget godt om. Bl. a. at han ikke fortvivlede, da slaget ved Lund blev en katastrofe, men selv hårdt såret gjorde, hvad gøres kunne, for at bøde på ulykken. Denne tysker, som først kom til landet i Karl Gustavs hær og i hans tjeneste udspejdede isen før svenskens tog over Lillebælt i vinteren 1657-58, blev senere Danmarks rige en tro tjener. Men før denne brave kriger var selveste Sankt Jørgen i kirken. Det gør dog en forskel.

Et kapel på den søndre side tilhører slægten *Reventlow*. Her ligger grev Conrad Reventlow, amtmand på Gottorp, med sine to grevinder. Ved den sidste blev han fader til *Anna Sophie*, som 19 år gammel blev ført bort og forført af kong Frederik den Fjerde. Derved brød hun og kongen dennes ægteskab. Det var slemt. Værre var det, at kongen fik en præst uden rygrad til at vie Anna Sophie til sin venstre hånd, hvorved de alle tre, konge, elskerinde og præst, gjorde sig skyldige i bigami og brud på Guds og kongens lov, en handling, som straffedes med døden, hvis undersåtterne gjorde sligt. Hun ophøjedes til fyrstinde af Slesvig. Præsten, *Thomas Clausen*, var konrektor ved latinskolen i Flensborg. Der ymtes endda, at han ikke var præsteviet, så at vielsen var arg svig. Han blev som løn fyrstindens hofpræst. Han blev også doktor i theologien, ikke ved egen lærdom, men på kongens befaling til universitetet. To dage efter den hårdt krænkede dronning Louises bisættelse blev hun viet af Thomas Clausen til kongens *højre hånd*, så havde hun dem begge, og en måned efter var hun kronet

og dronning af Danmark. Clausen blev generalsuperintendent i Slesvig.

Da kongen døde, måtte *Christian den Sjette* som alvorlig kristen og en god søn, øm over sin moders ære, nødvendigvis skride ind. Det taler til hans ære, at det trods hans vældige harme skete med måde og i værdige former. Forvist til Clausholm, men stadig med navn af dronning og med rigeligt underhold, levede hun sine sidste år som bodfærdig synderinde, overbevist om, at hendes børns død var himmelens straf for hendes og kongens synd. Dem og hende undtes plads i kongernes gravkirke i Roskilde. Hendes mor, som var meget imod hendes forhold til kongen, faderen var død før, og holdt sig fjernt fra hendes højhed, ligger her i kapellet. Det ville næsten være for morsomt, eller for grumt, *hvis* det var her, at Maria Magdalenes alter stod i gammel tid. Det er sært nok, at præsten, som fremmede hendes barns synd og blev stor ved at holde i mætresse-fyrstindens skørt skulle blive biskop netop i det stift i hvis hovedkirke hendes familiebegravelse var.

Han fik dog intet at sige i den. Det er noget særligt for Sønderjylland, at de store kirker i Haderslev og Husum og Slesvig domkirke holdt sig fri af generalsuperintendentens visitationsret. Dermed er vi kommet så langt fra de gamle katolske bispers magtfylde som muligt.

BISPENS VÆLDE

VOR TIDS mennesker, som ser på bisper som ministerielle brevsamlere eller, når manden har karakter, som overflødige krakilere, kan dårligt fatte, hvad en katolsk bisp var i gamle dages Danmark. Han var to ting, hvoraf den ene var en følge af den anden Han var leder i kirken, og han var stormand i staten.

I grunden var han og kirken eet. Hele stiftets øvrige præstestand var kun til ved hans vielse af hver enkelt præst, og præsternes handlinger var kun gyldige som udstråling af hans kraft, som han havde som apostlenes arving, efterfølger og stedfortræder. På samme måde var sognekirkerne kun til ved deres forbindelse med den egentlige kirke, bispens kirke, domkirken.

Bispen var den eneste som havde dåbsmagt. Af praktiske grunde delte han denne magt ud til sognepræsterne, og enhver kristen kunne også døbe et bitte barn, om det var i livs våde, men konfirmationen (som ikke er opfundet af Christian den Sjette!), det andet sakramente, lå stadig i bispens vold, og lige så vielse af kirke og kirkegård, af abbeder, munke og nonner. Bispen ene kunne krone konger. »Efter at have sammenkaldt de første mænd i hele riget, femten biskopper (læg vel mærke til, læser, at de nævnes først!), tre hertuger, lige så mange grever og adskillige abbeder og andre folk, skænkede han (Valdemar Sejr) i Slesvig på Johannes Døberens dag sin søn Valdemar rigets krone«, men det har nu nok ærkebisp Anders af Lund gjort og ikke *Niels* af Slesvig, selv om det var i hans domkirke kroningen skete. Hvad kong *Valdemar Sejr* skænkede kirken ved den lejlighed, ved vi ikke, men da han var gammel og skulle dø, skænkede han kirken her, som de andre domkirker, en pragtfuld messe-

hagel. Således har kongerne prydet kirken og gjort den rig. Hans farfar, *Valdemar den Store,* gav tolvtedelen af kongens gods i hertugdømmet til kirken og halvdelen af mønten i Slesvig. Stiftet var næst ærkestiftet og Roskilde det rigeste i Danmark.

En domkirke som Slesvigs var kun i ringe grad et prædikested, dog ikke så ringe, som man ofte forestiller sig. Men først og fremmest var den et bedehus, hvor kirkens præster med bispen i spidsen bad for den hellige almindelige kirke, for dens danske provins, *Provincia Daciana,* og dens slesvigske stift i særdeleshed og for kongen af Danmark som kirkens værner og alle mennesker. Og kirken var den evige lovsangs sted. Og så var den et alters sted for offer i den daglige messe. I Slesvig findes endnu som et enestående stykke den tredelte søjlebårne murede baldakin, et skønt stykke bygningskunst, over det ligeledes tredelte »bispesæde«, som det ofte kaldes. Bispen har dog kun siddet der, når han selv sang messen, for i grunden er det et celebrantsæde med plads til den kannik, som celebrerer messen, og hans to hjælpere. Her var hele stiftets sted for samkvem med Gud ved højalteret i Sankt Peders kirke.

Et virkeligt tredelt bispesæde har der naturligvis også været. Det var prydet med våbenskjolde på begge sider. Deri var en glubende ulv, som var biskop *Claus Wulffs* våbendyr. Men bispens sæde er væk for længst.

Men kirken var også et studiested, hvor præster blev uddannet, gymnasium og universitet i eet. Det har myldret af gejstlige på alle lærdommens trin, lige fra peblingene til de fineste lærde, doctores theologiae, og de nyttigste, doctores utriusque juris, de som kunne både verdslig romerret og kirkeret. Dem havde man god brug for som bispens støtter. Der var de lærde magistre. Morten Mogensen var udvalgt provst i Slesvig og kendt i hele kristenheden som magister *Martinus de Dacia.* Han var en af de første af de mange fremragende danske sprogforskere.

Bispen var også retsherre. Han var dommer i kirkelige sager, og de var mange, flere end vi umiddelbart kan fore-

stille os det. Blandt andet hørte alle ægteskabssager under kirkens ret. Han sad som dommer på sognesynoden, hvis ikke han sendte en fuldmægtig. I Strand på stiftets vestkyst var provsten hans fuldmægtig, og dér varede synoden hele fire dage mod ellers kun en enkelt. Det skete »på grund af sognenes størrelse og overtrædelsernes mangfoldighed«, men snarest af sidste grund. De var nogle ugudelige kroppe, friserne. I den rige Rungholt by kaldte de præsten til, for at han skulle give en døende den sidste nadver. Da præsten kom, lå der en drukken so i sengen! Fyldebøtter vristede alterkalken, viet til det højærværdige alterens sakramente, fra ham, og kom vanhelg på den ved svirdrik. Men da rørtes himmelens kræfter, og havets vælde opslugte Rungholt og størstedelen af Strands tre herreder i Herrens vredes år 1362. Firedages synoder holdtes ikke mere dér!

For den gejstlige domstol hørte desuden alle rent civile sager, hvor en gejstlig var part, og efter at *Knud den Sjette* havde overdraget Slesvig bispesæde den kongelige ret over bispens fæstebønder, måtte også de svare til deres misgerninger over for bispen og betale ham bøderne, og bag bispens dom stod stadig kongens hvasse sværd.

Dog det skarpeste våben, som bispen havde, var hans band. Lyste han band over et menneske, blev den usæle sat uden for kirken og samfund med Gud og mennesker. Men det kunne også træffe ham selv. Biskop *Oggi,* Valdemar den Stores håndgangne mand, måtte i kongens nærværelse i sin egen domkirke opleve, at ærkebiskop Eskil trådte frem og bandlyste ham, fordi han sammen med kongen støttede en uretmæssig pave.

Den 30. september 1266 sad i en tronstol i højkoret i Slesvig domkirke »*Guido* af Guds miskundhed kardinalpræst af den hellige Laurentius in Lucina«, mens biskop *Bonde* sad i sit bispesæde. De lyttede til oplæsningen af kardinalens dom på pavens vegne i striden mellem kong *Erik Glipping* og ærkebiskop *Jacob Erlandsson.* »Under klokkeringning og ved tændte kærter« lyttede mængden nede i kirken til den gejstliges halvt syngende røst: »I modsat fald lyser

Bispens ring

vi med det samme skriftligt kongen og dronningen i band«. Med rystelse i sjælen hørte lægfolket fortsættelsen: »og lægger almindeligt kirkeligt forbud over deres lande«. Ikke alle forstod latinen, men det rædselsfulde ord »*interdictum*« gjaldede alt for tydeligt gennem kirkerummet. Det ord kendte man, og nu gjaldt dommen ikke blot den unge konge — han var sytten år — men hver og en. Opbudet af kirkemænd var stort, lærde kirkejurister, endog en doktor i lægekunsten, kanniker fra Frankrig, Italien og Polen, selveste pavens underdiakon og den romerske kirkes offentlige notar Vilhelm af Alise, som førte dommen i pennen. Det kunne nok give dommen vægt, men de klogeste lagde mærke til, at ingen andre af Danmarks bisper var til stede, kun abbeden fra Øm — han vogtede sine egne får i striden med biskop Tyge af Aarhus — og abbeden fra Ryd, som var afhængig af biskop Bonde af Slesvig. De kyndigste vidste, at ærkebiskoppen stod alene med bisperne af Slesvig og Roskilde, og at ellers konge og kirke stod sammen. Og så kunne det ikke blive så galt, som kardinalen lod prædike. Det blev det ej heller.

Andre sager kunne være pinlige for gejstligheden selv. I 1222 holdtes der en stor synode i Slesvig, og det må have været i domkirken. Forsædet havde en pavelig legat, ærkebisp og bisper var til stede, og kirken var fuld af præster.

Mange af dem var rædde for deres huslige og menneskelige lykke. Det endte da også med, at synoden forbød dem at have ægtekoner og nægtede præstebørn ret til arv. »Dette blev dog ikke overholdt, fordi præsternes pårørende ikke ville gøre deres slægtninge arveløse«, skriver kronisten i Ribe og bærer dermed vidne, ikke om dansk »luxuria«, »vellyst«, men om dansk vilje til at finde en mellemvej, og om det som Baggesen skriver:

> Naturam furca pellas ex
> hun kommer dog igen den heks.

Ikke i domkirken, desværre kunne man sige, men på Gottorp slot i landsmuseet — og det er held i uheld, for slottet er bispens gamle borg — gemmes en biskops fingerring. Den er ikke blot og bar en pryd for det nysgerrige øje med sin store bjergkrystal, og også ringen er for stor til at pryde den nøgne hånd. Den er et symbol, et tegn på bispens troskab over for kirken, en ægtering, om man vil, som tegn på bispens vielse til hans stift. Den har siddet på biskop *Nielses* finger uden på handsken og været en del af hans bispeskrud, et tegn på hans magt i kirken. Hvis bispen resignerer, trækker sig tilbage fra embedet, lægger han stav og ring på alteret. Dør han i sit embede, får han den med i graven. Dér blev ringen fundet, mens staven var smuldret bort.

Men Niels var ikke blot kirkens tjener. Han var kongens kansler. Valdemar Sejrs nærmeste medarbejder, svarende til vore dages statsminister. Han var med på korstoget til Øsel og i Riga 1206 og i Estland ved det mindeværdige slag ved Lyndanisse i 1219, da Danebrog faldt ned fra himlen. Senere, fra 1559 til 1666, hang det himmelske banner i hans kirke.

Hans stilling er ikke enestående. Bispen var en stormand i staten. *Knud den Hellige* gjorde bisperne lige med jarler. Det var ikke mundsvejr eller tom titel. Kongen vidste, hvad han gjorde. Skal man nævne det fåtal af mænd, som af selvrådige bønder, hårde høvdinge og rå røvere skabte et folk

NICHOLAUS DEI GRACIA SLESWICENSIS EPISCOPUS
Niels af Guds nåde biskop af Slesvig

og en stat i europæisk forstand, må det blive de danske bisper. Som vi så før, nævnedes de før hertuger, kongens egne sønner, og de havde sæde i kongens råd.

Lad os holde os til de slesvigske: Biskop *Frederik,* Absalons ven, druknede på vendertog som fører for den sønderjydske leding, fordi han ikke ville rebe sejl i kongens tjeneste.

Biskop *Adelbjørn,* Knud Lavards samtidige, men næppe hans ven, stod med alle de andre danske bisper, ærkebiskop Asser undtagen, i kong Nielses fylking ved Fotevig mod oprøreren Erik Emune. Han kom hjem til Slesvig med banesår.

Biskop *Niels,* den anden af det navn, var med i dronning Margrethe Samborsdatters hær, som kæmpede på Lo hede mellem Slesvig og Rendsborg mod den holstenske greve og den sønderjyske hertug. Han blev fange. Det kostede ham hans stærke borg *Gottorp* og fængsel i ordets oprindelige tyd: lænker. Han døde som flygtning, men tro mod den ed til Danmarks konge, som alle danske bisper svor.

Det var den, som biskop *Valdemar* brød, kongesønnen uden fred på Slesvig bispestol. Paven dadlede ham skarpt hans edsbrud. Så længe kongen kunne støtte bispen med sin magt, fandt han trofaste folk i Slesvig.

Endog *Johan Skondelev,* som havde fjenden på borgen, grev Gerhard af Holsten på Gottorp, og falskhed i gaden, var under *Valdemar Atterdag* og hans datter *Margrethe* kronens tro støtte. Det kostede ham vold på den nøgne krop, fængsel og trængsler i tjenesten. På Viborg landsting vidnede han, som senere biskop *Godske Ahlefeldt* i Speyer, at hans stift var dansk.

Slesvigs biskop *Claus Wulff* var ingen dansksindet mand, men han var ledende ved de forhandlinger, som bragte Sønderjylland hjem til kongen sammen med Holsten 1460.

Samtlige store rigslove og politiske aktstykker undertegnedes af rigets bisper. Under Jyske Lov, som gjaldt i hertugdømmet Sønderjylland lige til 1900 (og delvis gælder endnu. Man kan bade frit både i Nordslesvig og i Sydslesvig også på privat strand. Private badeforbud er ulovligel) står biskop *Jenses* navn af Slesvig blandt de andre gæve bispers. Erik Glippings håndfæstning, rigets grundlov, er undertegnet af landets stormænd blandt dem biskop *Jakob* af Slesvig, som senere blev kongens kansler.

I politisk magtfylde stod en dansk biskop i den gamle kirkes tid ikke tilbage for en minister i dag, når vi ser det fra rigets synspunkt. I sit stift havde han større indflydelse, end amtmanden nogen sinde har haft i sit amt. Som forvalter af mægtigt jordegods kan han kun sidestilles med lensgrever. Han havde ved sine hjælpere egne skibe i søen. Han udførte øksne og drev pengehandel som moderne bankdirektører — af de store. Den tiende, som kirken fik indført, var den første danske skat og forbillede for alle senere. Bisperne var hærførere, lovgivere, diplomater, universitetslærere. De var civilisatorer, kulturskabere — de var rigets mægtigste herrer og meget ofte rigets bedste mænd.

KONGER, HØVDINGE OG HELGENER

DEN NAVNKUNDIGE SKOLEMAND i Aarhus magister Morten Børup skrev på latin rim om de danske domkirkebyer. De fik hver deres fedt. Stiftstaden Slesvig fik de revsende verserader:

»Regum bibis sangvinem
hoc habes præconium«.
»Kongers blod du drikker grumt,
derom bli'r ej rygtet stumt«.

Byen *har* handlet ilde i *to* oprør, *Kapp-kuppet* 1920 mod den lovligt valgte øvrighed og »*rejsningen*« 1848 mod arvekongen. To konger har måttet lade livet, begge dræbt af dem, som de gæstede. Kong *Nielses* blod kom over borgernes hoveder, men i det andet kongedrab og i *Abels* adfærd mod *Erik* er de angerløse, ja, det er vist endda dem, som først har kåret Erik til helgen.

De slesvigske drabsmænds svig mod kong Niels dadledes hårdt af ven og fjende, af det kirkelige parti, som kommer til orde i Roskilde-krøniken, men også af kongens avindsmænd. De var hårde i dommen, som vi kan se hos Sakse og Sven Aggesøn. De udtaler sig begge meget skarpt, skønt deres ældre slægtninge havde været kongens fjender. Det viser, at en helgenkåring af kong Niels havde været inden for mulighedernes grænse. Han blev dræbt som gæst af de slesvigske borgere som ved at åbne ham deres port var blevet hans værter. Det var for en middelalderlig tankegang oprørende og ulykkeligt, et ubodemål, en dåd, som ikke kan sones. Dertil kom, at et kongedrab allerede i sig selv var en yderst gruelig ting. Niels er den første konge, som kalder sig »af Guds nåde danernes konge«. Kongen var Guds tjenestemand, således siger Jydske Lov, han er Guds stedfortræder på jorden, siger Ælnoth, et udtryk for een side af Guds

stat, som kirken er udtryk for den anden side, siger Augustin. Kirken stod da også fast om kongen i oprørets tid ved Fotevig, også biskop Adelbjørn af Slesvig.

At vi ikke fik en Hellig Kong Niels, Sanctus Nicolaus Rex (for der er jo en anden dansk Hellig Niels, han var kongesøn), skyldtes, at modpartiet, den grumme oprører, Knud Hertugs broder og hævner, Erik Emune, og efter ham helgenhertugens søn, Valdemar, vandt sejren. Men havde det stået til kirken, og det vil sige bisperne, havde den hellere kåret Niels til helgen.

Det kan man se også deraf, at kirken ved sin ærkebiskop Eskil længe vægrede sig ved at låne hånd til at skrinlægge hertug Knud. Det skete først ved det store rigsmøde i 1170 i Ringsted. Da føjede ærkebiskoppen sig, og ved hans kirkelige myndighed og med pavens stadfæstelse blev Knud gjort til helgen. Ikke meget ved hans død og endnu mindre ved hans liv gjorde fyldest til at gøre ham til det danske riges helgen, men det skal indrømmes, at da ærkebiskop Eskil med Absalon ved sin side svøbte Knuds ben i silke og lagde dem i skrin i benediktinernes Vor Frue kirke i Ringsted fuldbyrdedes forsoningen mellem kirke og konge, og den var grundlaget for Valdemarernes strålende tid. Derved fortjener Hellig Knud Hertug alligevel helgennavn.

I modsætning til Niels blev *Erik,* kaldet Plovpenning, gjort til helgen, den anden konge, hvis blod Slesvig drak, når vi udtrykker os uretfærdigt som Morten Børup, ikke ved formelig kirkelig kanonikation, som udeblev, men ved kirkens og folkets hengivenhed, som han kunne glædes ved i større mål end Knud. Endnu *Arild Huitfeldt,* på Frederik den Andens tid, kendte hans gravsten i Slesvig med indskriften: »Hic jacet Ericus rex magni regis amicus«, »her hviler kong Erik, den Store Konges ven«.

Legenden siger, at da hans lig førtes til Slesvig, tog alle stadens klokker til at ringe uden at være rørt af menneskehænder. Men da hans broder kong *Kristoffer* i 1257 (nogle mener 1258) sejrrigt trængte frem til Slesvig og lod Eriks skrin med det hellige lig føre over til Ringsted, da blev

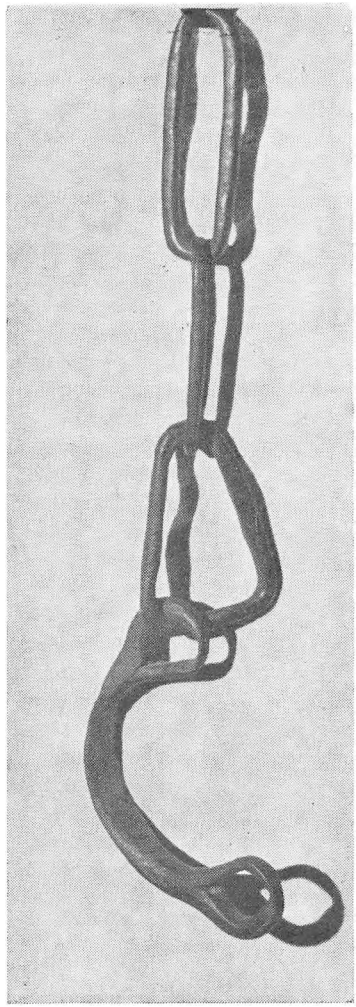

Erik Plovpennings lænke

Slesvigs klokker stumme, og selv de kraftigste klokkerkarles møje kunne i lang tid ikke få dem til at synge igen.

Af dette kan hver for sig tro, hvad han vil. Det er næppe sandt i strengeste forstand, men der ligger dog en historisk oplysning i denne legende, nemlig at man i domkirkens præstestand har været glade for kong Erik, og at man følte sig handlet ilde med af kong Kristoffer. Særlig hensynsfuld har hans adfærd heller ikke været over for biskop Niels. Dog blev denne en støtte også for hans enke *Margrethe Sambiria* og deres tiårige søn *Erik* Kristoffersøn *Glipping*. Sammen med de andre danske biskopper trodsede han ærkebiskop *Jakob Erlandsen* og ydede sit til den unge konges kroning i Viborg og deltog i kongemoderens hærtog mod greven af Holsten og hertugen af Slesvig, som endte med enkedronningens, barnekongens og bispens nederlag og tilfangetagelse på Lo hede, som bispen måtte lide hårdest under.

I Ringsted hviler kongen endnu. På korsskæringens hvælvingskapper er malet hans martyrium. Også her læses ordene: »Guds kære ven«.

Lidt fik dog bisp og kirke i Slesvig som tak for gæstfrihed over for kong Erik. Domkirken fik lov til at gemme hans ene *arm*. Den var endnu til stede i 1875. Den dag i dag vises i det nye sakristi nord for højkoret et stykke af hans *hue* og en af de *lænker*, som kongemorderne lagde på liget for at tynge det ned i vandet. Endog sammen med anden tynge af jern nægtede lænken at holde liget i Mysundes dybe strøm. Fiskere fra sortebrødrenes kloster i Slesvig fandt det, og munkene jordede hemmeligt liget i deres kloster på Kongeengen uden for Slesvig. Senere lod Abel det føre til nonnernes Sankt Johannes kloster på Holmen, ligeledes uden for staden, og sang- og klanglost som det synes, for Eriks gravskrift i Ringsted spørger: »Hvorfor skal ej røgelse brændes, som skikken er for de fromme, og bønner ej bedes for den døde?«. Men da Abel var dræbt på valen, da førtes Erik under klokkers klare kimen og glade syngefryd og i festens fylde til domkirken.

Armen blev hvert år ført rundt i Slesvigs gader i højtidelig procession, vistnok ved »relikviernes fest«, den 24. september. De penge, som almuen ofrede ved denne lejlighed, brugtes til at bygge den omgang for, ambitus, som står endnu og kendes under sit gode gamle danske navn »*Svalen*«. I Svalen skal Stephan Arndes have trykt »Missale Slesvicense«, Slesvig stifts alterbog, den første trykte bog i Danmark, et af de prudeste trykværker og dertil såre sjældent. Den slesvigske kirkehistoriker *Cyprœus,* som levede på Frederik den Andens tid, har set et billede af helgenkongen udskåret i træ og giver en beskrivelse af det. Det har altså kunnet ses lang tid efter reformationen i kapitelshuset. Det billede gad vi nok set!

Kærligt om kongen, men yderst ilde om *Abel* taler den slesvigske folkeoverlevering, som næppe er i strid med de kirkelige kredses mening. Sagnet siger, at hans lig først blev gravlagt i domkirken. Men onde ånder lavede et sådant oprør i højkoret, at kannikerne kulede kongen ned i Pøl hegn vest for byen med en pæl rammet ned gennem maven. Umiddelbart er dette ikke historie. Abels lig fik lov at ligge på valen ved Husum bro til rov for ravn og æde for ulv. Men atter her spejler sagnet kirkens og folkets mening om ham, som lagde hånd på Herrens salvede. »Foran den fædrene arne«, siger Ringsteds gravskrift. St. Jørgensborg på Mågeøen var nemlig deres fars borg og brødrenes barndomshjem. Hertil kom, at Erik var indbudt af Abel. Også her er der tale om sort svig over for en gæst, da Abel overgav sin broder til hans dødsfjender.

Den samme slesvigske ånd spejler sig i det lille mærkelige skrift »Historia mirabilium in Ecclesia Beati Petri Slesvici factorum 1252« om de jærtegn, som hændte i Sankt Peders kirke, domkirken, da holstenerne faldt ind i byen for Abels sønners skyld med mord og brand og rov. Da trillede tårer ned ad den Hellige Jomfrus billede, og krucifikset på korbuen og Sankt Peders billede svedte oliedråber, og de gudløse holstenere blindedes, sloges med vanvid eller omkom ynkeligt for deres egne våben.

I rummet, hvor lænken hænger, ligger flere gottorpske hertuger i store sarkofager. På væggen ses deres buster i fortrinlig kunst. I det middelalderlige smedejerns korgitter, som spærrer døren, ses Gottorpernes våben: Norges løve med økse i poten sidder i øverste felt til venstre for tilskueren, dér hvor i kongens våben de tre danske løver ses. Som sidegren af kongehuset førte Gottorperne som fornemste titel »arving til Norge«, endnu før end de kaldte sig »hertug til Slesvig«. De to slesvigske løver kommer næst. Norge var jo i modsætning til Danmark et *arv*erige, så at kongerne var *fødte* konger af Norge, før end de blev *valgt* i Danmark. Derfor valgtes altid kongens ældste søn, for at adelen ikke ved rigernes skilsmisse skulle gå glip af de norske embeder. Heraf ses, at det hyppige norske udtryk »danskekongen« er noget vrøvl. Da Danmark i 1660 blev et arverige, fik Gottorperne ingen lod og del i den herlighed.

Det fik heller ikke andre sidelinjer, og derfor var prins *Vilhelm* af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck's udsigter ikke alt for lyse. Men han blev gift med Louise Caroline, datter af landgrev Carl af Hessen, og søster til Marie, Frederik d. Sjettes dronning. Som kongens svoger arvede Vilhelm den uddøde ældre lyksborgske linjes titel, og hans søn *Christian* blev i 1863 Danmarks konge. Det havde hans fader næppe drømt om. Også de ligger her: kong *Frederiks* tipoldefar hertug Vilhelm, hans tipoldemor Louise Caroline, hans tiptipoldefar landgrev Carl og hans tiptipoldemor Louise, prinsesse til Danmark, landgrevinde af Hessen. Gennem hende når vi op til kong Frederiks tiptiptiptiptiptiptiptiptiptiptiptip-oldefar *Frederik den Første,* som også hviler her i kirken under højkoret. Hans pragtfulde kenotaf står i nørre sidekor. Hans farfar (to tipper til!) Christian den Første var en højbåren og statelig herre, som i forbavsende grad lignede sin nulevende efterkommer kong Frederik.

Om *Christian den Første* ved man, at han i særlig grad tog sig af domkirken. Kongens Kapel havde navn efter ham. *Frederik den Første* derimod kaldte i 1527 en evangelisk præst til at lære evangeliet rent og purt i domkirken. Det

Cornelis Floris: Frederik den Første

var 15 år før end den sidste katholske biskop *Godske Ahlefeldt* lagde sine trætte ben til hvile i domkirken, men om ham siges, at han døde som papist, d. v. s. katolik, undtagen i spørgsmålet om retfærdiggørelsen. Dér stolede han på Jesus Christus alene. Det var dog det vigtigste! Men han nåede dog at oprette flere helgenaltre, blandt dem alteret for *Salig Knud Hertug.*

Knud Lavard kom nemlig først sent til et alter i sin hjemby. 1514 nævnes et »Altare b. (beati) Canuti ducis«, alteret for den salige Knud Hertug. Før kan det heller ikke have været der, for vi ved en hel del netop om dette alter. *Johannes Brandt,* korherre ved domkirkerne i Lybæk og Hamborg fortæller, at han i året 1513 var med en sendefærd i København for at hylde den udvalgte konge Christian den Anden. Han var der nok på sin herre biskoppens vegne af Lybæk, som var Holstens kirkelige overhoved, for han var sammen med biskop *Godske Ahlefeldt,* som var hertugdømmet Slesvigs talsmand og sendefærdens ypperste mand. — Desuden nævnes flere medlemmer af det slesvig-holstenske ridderskab som sendemænd. Da alle disse herrer vendte tilbage, lod biskop Godske i Sankt Bendts kirke i Ringsted Hellig Knuds grav åbne, som var midt i koret. Men på grund af fugt var helgenens legeme opædt af råd og gjort til støv på nogle få knogler nær. »En del af disse tog den mindeværdige herre biskop med og førte dem med til sin kirke i Slesvig«. Hvorledes den gode Godske har ordnet sig med abbeden i Ringsted, ved vi intet om. Det var dog store kostbarheder, han fik med sig.

Knoglerne er forudsætningen for alteret, for helgenalterets oprindelse er martyrgraven. Men når blot een af helgenens knogler nedfældes i alterbordet eller lægges i et skrin, er alt rede til alterets vielse, men netop den er biskoppen mand for. Resten er blot et spørgsmål om alterets prydelse med kostelige malerier eller udskårne figurer og om indtægter til at lønne præsten med, foruden altertjeneste kan et alter ikke være.

Helgenære har Knud Hertug dog nydt længe, før end al-

teret blev oprejst. Hans »officium«, teksten til alterritualet på hans drabs- og helgendag den 7. januar, findes i »Missale Slesvicense«, 1486, og i »Breviarium Slesvicense«, stiftets bønnebog, trykt i Paris 1512.

Begge steder findes også officiet for Sankt *Ansver*. Han led martyrdøden blandt de vilde vender ved Ratzeborg i Lauenborg den 15. juni 1066 sammen med 28 munke, som var betroet ham som abbed. De blev stenet lige som det første blodvidne Sankt Stefanus, den hellige Steffen. Ansver var født »mellem Hedeby, som nu kaldes Slesvig, og Holsten«, siger hans legende, men både missalet og Cypræus hævder, at han »de Civitate Slesvicense fuit oriundus«, er oprundet i Slesvig by, men det er en kærlig løgn til domkirkens større pryd. Men i alle fald var han, som vor store historiker Jakob Langebek skriver, »vor landsmand, jyde eller dansk«, og det er en af dem, som vi kan være stolte af, for han satte livet ind i den Højeste Herres tjeneste, som han selv havde valgt femten år gammel.

Endnu et minde om en helgen fandtes i domkirken. — I 1890erne blottedes under kalkpudset ordene »BENEDICTUS CONFESSOR DANORUM«. De findes ikke mere og er derfor uhjælpeligt tvetydige. De kan betyde »danernes velsignede bekender« og være et tilnavns pryd til Ansver, Erik eller Knud. Men de kan også sige »Benedikt danernes bekender«. Så kunne det være *Benedikt* eller Bendt. Han værgede mandelig sin broder kong Knud i Sankt Albans kirke i Odense tro til døden. En svag overlevering siger, at han af folket blev hædret som helgen. Styrkes denne overlevering af disse ord? Han var broder til kong Niels, som æredes og elskedes af domkirkens præster.

TO BISPEBILLEDER I SØNDERJYLLANDS HOVEDKIRKE — OG TO BILLEDER AF DET DANSKE MODERSMÅLS SKÆBNE

DER FINDES to billeder af nyere lutherske generalsuperintendenter eller biskopper i domkirken, *Adler* og *Kaftan,* ved et sært træk de eneste bispeportrætter ved siden af Godske Ahlefeldts og Tileman van Hussens. De ligner trods store forskelle hinanden deri, at de begge kom i et skæbneforhold til det danske folkesprog i Sønderjylland.

Men først vil vi fortælle om et mærkeligt minde om en af de tidligere kirkeledere, som ikke har et billede i kirken. Generalsuperintendent *Adam Struensee* var fader til gehejmestatsminister Struensee, som blev henrettet for majestætsforbrydelse. Han var med til vished grænsende sandsynlighed fader til prinsesse *Louise Augusta,* som dog efter loven var Frederik den Sjettes søster. Og som sådan blev hun gift med hertug Frederik Christian af Augustenborg og blev ved ham oldemoder til *Auguste Victoria,* Wilhelm den Andens kejserinde og dronning. Hun blev »moder« til det vældige vesttårn, for det blev indviet i Allerhøjstsammes nærværelse.

På en pille i nørre sideskib lige over for Tileman van Hussens mindeplade hænger et vældigt billede, hvis tekst siger, at dette er Jacob Georg Christian *Adler,* doktor og professor i theologien, overkonsistorialråd og generalsuperintendent for hertugdømmerne Slesvig og Holsten, slotspræst på Gottorp, storkors af Danebrog og Danebrogsmand. Billedet er malet af den slesvigske maler C. C. A. Goos og er helt præget af nyklassicismens klarhed, som passer udmærket til biskoppens rolige og åbne åsyn, som uden brovten er myndigt. I baggrunden af billedet ses domkirkens sjældne lektorium. Denne baggrund er meget betydningsfuld for den mærkelige slesvigske bispehistorie.

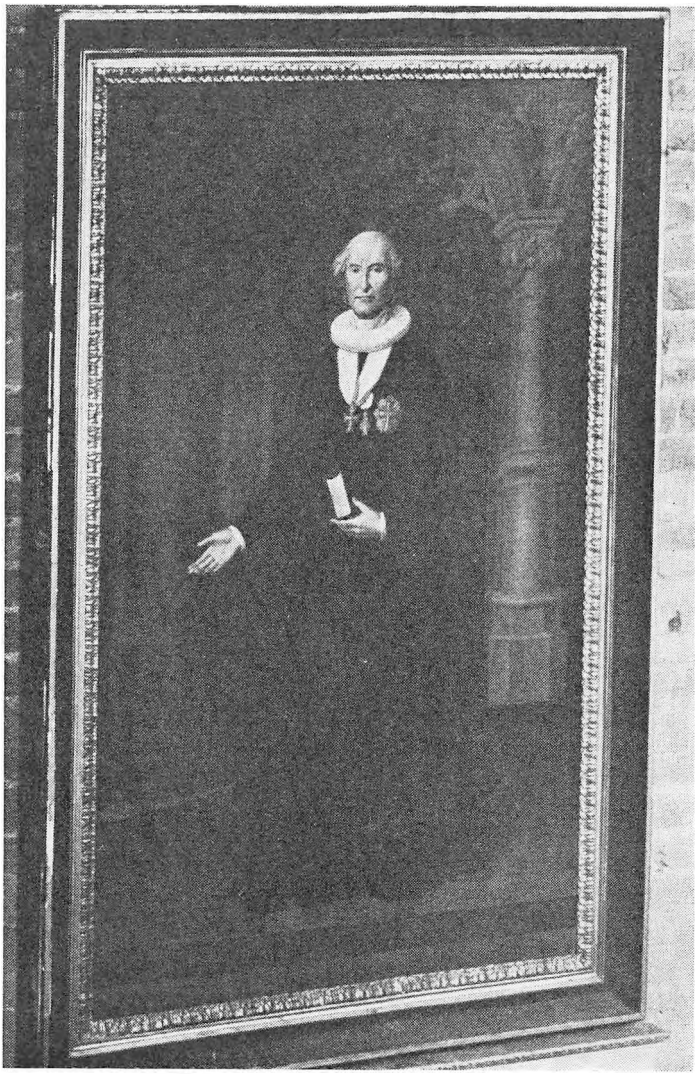

Generalsuperintendent J. G. C. Adler

Indtil 1721 havde der været *to* generalsuperintendenter, en kongelig og en hertugelig-gottorpsk, men efter huset Gottorps fald var der naturligvis kun den kongelige tilbage, *Thomas Clausen*. Han og hans efterfølgere residerede ikke i Slesvig, men som regel i Rendsborg. Dog lykkedes det ikke Thomas Clausen at gøre sig gældende i Slesvig domkirke. Præsterne ved Vor Frue i Haderslev og gejstligheden ved Vor Frue i Husum kunne også med held nægte ham visitationsret, det ene sted fordi man hævdede, at Haderslev var en gammel kollegiatkirke med ikke ringe selvstændighed, det andet sted fordi Sønderjyllands første reformator Herman Tast havde virket her, og Slesvig domkirkes kleresi har sikker skudt sig ind under Salig Ansgar. Hvornår så man gejstlige uden grunde? Med Thomas Clausen når bispedømmet i Sønderjylland sin ringeste anseelse, skønt manden trods lærdoms lak var en praktisk dygtighed og ikke uden den gamle bispedyd *constantia*, fasthed. Vi er med ham kommet så langt fra de katolske bispers magtfylde som muligt.

Adler lod sig ikke domkirken forbyde, som man jo kan se af billedet og han residerede også i Slesvig. Farende folk på hovedvejen gennem Slesvig kører uden at vide det over hans hustomt lige ud for Hotel Stadt Hamburg, madam Esselbachs gamle rede, og skråt over for Hotel Skandia. Som slesvigsk generalsuperintendent var han med til at salve højsalig kong Frederik den Sjette, og som slotspræst på Gottorp må han have døbt Christian den Niende, slesvigeren på det danske kongesæde.

En bisp i gamle dage skulle være kvalificeret som universitetslærer d. v. s. han skulle have doktorgraden og med den jus docendi, retten til at forelæse. (Ingen af vor tids danske bisper har den!). Denne grad var så uomgængelig nødvendig, at havde man den ikke, og kunne man ikke skaffe sig den, og *skulle* man af andre grunde i bispesæde, så fik man den *per bullam regiam*, ved Kongelig Majestæts befaling til universitetet, som det skete med Thomas Clausen og visse andre. Det var nødvendigt, fordi theologisk embeds-

eksamen fandt sted i domkirken, også efter reformationen. Senere lagdes den hen for konsistorium, det øverste kirkeråd på Gottorp slot. Mens den endnu blev aflagt i domkirken, hændte det, at den unge eksaminand sagde eet, mens eksaminator mente noget andet, og da censor gav eksaminanden ret, tog det ene ord det andet og det tredje og det fjerde, og til syvende og sidst rungede en evnestærk øretæves smald under de høje, undrende hvalv! (Det hedder furor theologorum de præstelærdes rasen).

Adler var nok i stand til at vinde doktorringen ved egen hjælp og ved sin grumme store lærdom. Han var hjemme både i ny- og oldarabisk, vidste alt hvad man på hans tid kunne vide om det ældste Arabiens mønter, udgav arabiske historikere og gamle syriske versioner af det Nye Testamente og virkede som professor i syrisk ved Københavns universitet. Det lyder verdensfjernt og lærd, og dog var det som praktisk embedsmand og ved sin forståelse for menigmands tarv, at Adler gjorde sin hovedindsats.

Kirkeligt set var han rationalist, men rationalisterne var i mange måder pietisternes arvtagere. Disse åndsretninger har æren for forståelsen af, at almuens kirkegang ikke blot skulle være en vanekult, men tjene til sand oplysning af forstand og følelse. Men her var kløften mellem det danske *folkes*prog og det tyske *kirkes*prog i Sydslesvig en alvorlig hindring.

Adlers forgænger, generalsuperintendent *Adam Struensee* havde gentagne gange indskærpet, at lærerne kun måtte tale *tysk* med børnene i de egne, hvor tysk var kirkesprog, d. v. s. i det meste af det nuværende Sydslesvig, hvor folkesproget var dansk. Struensees mening var ikke at fremme tysken på danskens regning af *nationale* grunde. Hans øjemed var purt og rent *kirkeligt:* for folkets saligheds skyld måtte det forstå, hvad præsten prædikede, og han talte tysk. Det havde præsterne gjort i Sydslesvig siden reformationen, og det hænger vist nok sammen med, at holstenske slægters godsejervælde var større her end i Nordslesvig.

Kirkesproget i Nordslesvig var derimod dansk og skole-

sproget også, men H. Hejselbjerg Paulsen har nylig vist, at man lige op til omkring 1800 brugte tyske skole*bøger*. Videre siger den lærde præst, at »var det ikke lykkedes Adler og hans medhjælpere at få de tyske skolebøger afskaffet allerede omkring 1800, er det tvivlsomt, om Sønderjylland var »vågnet« i 1840erne. *Adlers* navn burde stå på Skamlingsstøtten i stedet for flere tilfældige og ret intetsigende navne«. Også som provst i Tønder havde Adler vist forståelse for tanken om dansk kirke- og skolesprog i Kærherred i det nuværende Sydslesvig, hvor folkesproget var — og stadig er — dansk. Adler fik også indført dansk som genstand for undervisning i alle hertugdømmets latinskoler.

Endnu under Struensee var skolerne imidlertid så dårlige, at deres indflydelse på Sydslesvigs sprog har været ringe, men Adler fik sat skolerne på god fod, idet han fra amt til amt fik sat fart i det foretagende, som havde været pietisternes hjertebarn, som rationalisterne tog til sig og endelig Adler fik skik på. Det endte med skoleloven af 1814, som også har haft sin meget store betydning for den tilsvarende i kongeriget. Det er ikke uden grund at Adler på billedet bærer ordener — ind imellem storkors og Danebrogsmand blev han også ridder og kommandør af Danebrog. Han var sin kirke og sin konge en god mand, men hans skole, som var langt mere effektiv end den gamle, blev en tysksproget skole, som har sin meget væsentlige del i Sydslesvigs fortyskning.

Af samme størrelse som Adlers er et billede, som hænger på den sydvestligste korpille. Man kan dårligt undgå at se det, når man kommer ind ad Petersportalen fra syd. Det hænger lige over for indgangen til præsteværelset, og man siger i Slesvig, at det ikke er tilfældigt, for billedet forestiller generalsuperintendent *Kaftan*, og meningen skulle være, at præsterne stadig skulle føle sig under opsyn af den myndige herre. Sære frasagn går om den ydre ære, han krævede for sit embede i sin person blandt præster, hvis virke han visiterede. Han ventede at blive modtaget af en bukkende præst og en nejende præstekone, ikke i præstegårdens

Generalsuperintendent Th. Kaftan

dør, men ved dens *port*. Han medbragte selv en tjener, som satte husets frue i arbejde, mens den høje gejstlige selv så præsten efter i sømmene, som rimeligt var, det sidste. En gang skulle han på visitats videre til næste sogn. En bonde var tilsagt til at køre og kom med en fin enspændervogn. Da nægtede Kaftan at køre med. »Dort steige ich nicht ein!«. Een hest var for ringe til generalsuperintendenten. Også han kunne vise fasthed og værne sine præster — også dem han ikke kunne lide — mod statsmagtens overgreb. Af vækst var han lille, men folk, som har kendt ham, siger, at han virkede imponerende. På billedet her ser det ud, som om manden lægger mere end en tomme til sin vækst ved at ranke sig, mens Adler på sit billede virker stor i sig selv. De var begge kirkemænd myndige ved kunnen, vilje og format, men mens Adler residerede i stiftsbyen, boede Kaftan uden for stiftet, for det var ham om at gøre at være så nær ved regeringskontorerne i Kiel som muligt. Mens Goos's billede af Adler ånder tidens og mandens klarhed, er der i H. P. Feddersens billede af Kaftan en sær blanding af lys og mørke, af klart og dunkelt, af tvelys og tvetyd. Begge de store kirkemænd har blandt malerne fundet gode tolke af deres væsens særpræg.

Det danske sprogs historie i Sønderjylland kan ikke skrives uden Kaftans navn. Dansken blev drevet ud af skolen i Nordslesvig i Kaftans tid ved den prøjsiske sprogforordning af 1888. Om denne fortæller Kaftan selv i sine erindringer: »Jeg sad en lørdag formiddag ved mit skrivebord, da man bragte mig den kongelige (preussiske) regerings amtsblad. Jeg skulle lige til, som jeg plejede, at løbe det igennem med et halvt øje. Da faldt mit blik på den uheldsvangre forordning. Mit øje blev stort og skarpt, mit hoved og hjerte tungt. Generalsuperintendenten for Slesvig fik meddelelse om denne forordning som læser af regeringens amtsblad. Hvordan var det muligt?«.

Man formelig mærker, hvorledes kirkehyrden slår hænderne sammen over hovedet af rædsel over dette overgreb mod de ham betroede får. Det er da også den virkning, som

erindringernes forfatter stilede efter. Kaftan selv talte et udmærket dansk. Han var fra Løjt i Nordslesvig og havde været præst i Aabenraa. I det ydre gav han udseende af, at han elskede det danske sprog. Han kæmpede i lang tid med de preussiske overpræsidenter om sprogforordningen, så at man kunne få det indtryk, at det danske folkesprogs skæbne lå ham på hjerte. Men sandheden kommer for en dag, ofte ad krogede veje, undertiden ved tyske historikere. I samtiden var man i danske kredse godt klar over Kaftans virkelige sindelag over for det danske sprog, men først den tyske historiker *Hauser* har med sin bog »Preussische Staatsraison und nationaler Gedanke«, 1960, endelig bragt klaring.

Her optrykkes nemlig en skrivelse fra skoleråden i Slesvig, *Kaftan* — den samme som generalsuperintendenten! — til regeringen allerede i 1884. Heri foreslår han, at man bør indføre tysk som almindeligt undervisningssprog i Nordslesvig med undtagelse af religionsundervisningen, som skulle gives på dansk. Hertil skulle så yderligere komme 2 danske sprogtimer. Deraf kan ses, at *Kaftan* er fader til sprogforordningen af 1888, for hans forslag 1884 er i alt væsentligt det samme som den forordning, som han var så vred over lige til sin død. Den eneste forskel var de to sprogtimer. Men vreden var ikke på det danske sprogs vegne. Kaftan var det danske sprogs farligste fjende. Han nåede længere med diplomatiske midler end andre ved tvang. Kaftans vrede var harme over, at generalsuperintendenten for Slesvig ikke blev spurgt om den forordning, som skoleråd Kaftan havde udarbejdet få år i forvejen.

I disse to billeder, Adlers og Kaftans, er megen sønderjysk historie gemt.

Men vor fortælling om Slesvig domkirke skal ikke slutte med generalsuperintendent *Kaftan*. Vor fortælling skal slutte med kirkens oprindelse. Cypræus siger, at *Knud den Store* har grundlagt kirken. Om *Erik Ejegod* siges, at han byggede stenkirker. Det er muligvis ham, som lod bygge den

første kirke af sten, som afløste en ældre af træ. *Valdemar den Store* gav meget store gaver til kirken. *Knud den Sjette* gav domsret over bønderne. En af disse konger må det være, som er vist på gavlfeltet over indgangsdøren mod syd, Petersportalen. Men går man ud ad denne portal og til venstre hen ad Sønder Domstræde, ser man et stort gammelt hus ligge der. Her havde tidligere vajsenhuset til huse, som var oprettet af domkirkens archidiakon *Mercatus,* og senere var domskolen her, som oprindelig hørte nøje sammen med domkirken og var dens skole for fremtidige præster. Der midt på muren sidder et hovede af granit. Det kan temmelig nøje tidsfæstes til 1150'erne eller lidt senere, men om det har hørt til Nikolaj kirke, som lå lidt længere mod syd, eller om det har hørt til domkirken, vides ikke. Men det er i hvert fald sikkert, at det forestiller *Danernes Konge,* Rex Danorum. Og det var ham, som grundlagde det ærværdige gudshus.

REX DANORUM - Danernes konge

ARV OG GÆLD . HENVISNINGER:

Denne fremstilling er særlig i gæld til *Johanne Skovgaards* bispehistorie i *Slesvig delte Bispedømme*, 1949, og til *Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder*, 1936, og hans afsnit i *Den danske Kirkes Historie*, I, 1950. Vil man vide mere om den gamle kirke før kirkebruddet, bør man, som jeg, bruge *P. Severinsen: Viborg Domkirke med Stad og Stift i 800 Aar*, 1932, festskriftet *Ribe Bispesæde 948-1948*, og *Klaus Harms: Das Domkapitel zu Schleswig*, 1914. Om Danebrog i *A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger*, bd. 2, 1899. Ansvers helgenakter og Eriks gravskrift findes i *Scriptores Rerum Danicarum*, om Eriks drab i *J. Olrik: Valdemar Sejrs sønner og den store ærkebispestrid*, 1906-08, som også har Guidos dom, s. 198 ff, og dansk tekst af Historia mirabilium, s. 50 ff. Om Knud Hertugs knogler i *A. Sach: Geschichte der Stadt Schleswig*, 1875, s. 191 ff, som jeg også har brugt til andet, og *Hans Olrik: Knud Lavards liv og gærning*, 1888, s. 291. Andre ting har jeg fra *J. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig*, 1864, og fra *Johs. v. Schröder: Geschichte und Beschreibung der Stadt Schleswig*, 1827. Stiftets trykte hellige bøger omtales i *Lauritz Nielsen: Den danske Bog*, 1941, og i hans *Dansk typografisk Atlas*, 1934, og hans *Dansk Bibliografi*, bd. 1-2, 1919-33. Anna Sophie læser man bedst om i *Ellen Jørgensen og Johanne Skovgaard: Danske Dronninger*, 1910. Biskop Nielses ring og sigil i *Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte*, 6, 1961. Museumsdirektør, dr. *Schlee* og årbogens redaktør, hr. *Helgo Klatt* har med vanlig venlighed lånt mig de to klicheer. Om Bendt se *Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 1886, s. 204-14, og *L. Bobè: Livsdagen lang*, 1947, s. 80. Thomas Clausens vanmagt i domkirken har jeg fra min lærde ven, pastor *H. F. Petersen*, som er vidende om mange sære og utrykte ting. Historien om øretæven har jeg læst, men ved ej længere hvor, desværre. Hejselbjerg Paulsen om Adler i *Sønderjyske Årbøger*, 1961, s. 192. Kongen på Petersportalens gavlfelt drøftes i *Danske Magazin*, 1873, 4. rk., bd. 2, s. 351-58. i *Årb. f. nord. oldk.*, 1908, s. 117-50; 1918, s. 294-313; i *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, bd. 46, 1916; bd. 47, 1917; bd. 48, 1918; bd. 53, 1923; og i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1935. Om kongebilledet på vajsenhusets mur se *Grænsevagten*, 1960. Fotografiet har journalist *Hans Hermann Petersen* venligst overladt mig. Billedet af Frederik den Første skyldes museumsdirektør, dr. *Appuhns* elskværdighed. De øvrige billeder er af fotograf Krauskopf. Om Mercatus og vajsenhuset se *Sdj. Årb.*, 1962. *Dansk biografisk Leksikon* og *Danmarks Riges Breve* må den videlystne ty til hvert øje-

blik. *Vilhelm Lorentzen: De gamle danske Domkirker*, 1948, er den sidste danske fremstilling af domkirkens bygningshistorie. *Jyllandsposten*, *Flensborg Avis* og *Sprogforeningens Almanak*, deres redaktioner og læsere har med deres venlige hu støttet dette lille arbejde på det bedste. Tak! Også de blade, som uden forlov har eftertrykt disse små ting, har styrket min lyst til at samle dem i en lille bog. Oversete trykfejl tilegnes efter slesvigsk skik pedantiske kritikere. Dem, som har rakt mig en hjælpende hånd fuld af klingende mønt til bogens trykning, gælder den sidste og varmeste tak!

Slesvig, i domkirkens skygge, den 13. september 1962.

Poul Kürstein.

Skrifter af Poul Kürstein:

Sydslesvig rundt. Mellem Flensborg fjord og Ejderen. Dansk-Slesvigsk Forlag. København, 1952.

Das Buch als Brücke zum Norden. Dänische Werke in deutscher Übersetzung. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg, 1958.

Nogle enkeltheder i passionsalteret i Slesvig domkirke. Dansk Boghandel Flensborg. Flensborg, 1961.

Kapellet på Gottorp. Dansk Boghandel Flensborg. Flensborg, 1961.

Mænd og minder i Sankt Peders Katedral, Domkirken i Slesvig. Dansk Boghandel Flensborg. Flensborg, 1962.

Asbjørn Mandøe: Die kulturellen Hintergründe der dänischen Demokratie. Herausgegeben von Poul Kürstein und Hans Parmann. Dansk Boghandel Flensborg. Flensborg, 1962.

Alle disse skrifter fås i boghandelen.

HEJMDALS BOGTRYKKERI, AABENRAA